

УДК 811.161.2'38: 808.5

Т.А. КОЦЬ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ У ПЕРІОД ВІЙНИ: МОВОЗНАВЧІ РЕФЛЕКСІЇ

Доповідь Г.М. Сюти¹ присвячена важливим і актуальним проблемам українського мовознавства, екзистенційним викликам нашого часу — національній ідентичності, мовній ідентичності, мовній свідомості українців періоду війни. Фіксувати і різноаспектно досліджувати ці вузлові поняття — наш обов'язок і відповідальність не лише з огляду на сучасні відкриті й приховані загрози функціонування мови в різних сферах життєдіяльності суспільства, а й з метою донесення синхронного досвіду лінгвістів-сучасників до наступних поколінь, для яких війна матиме вимір історичної події з переважно раціональним її осмисленням.

Ключові поняття дослідження стали вже ідеологемами сьогодення — мовними стереотипами, які складну інформацію про поняття і явища національного життя редукують у загальнозрозумілі ідеї, перетворюючи їх на предмет віри, а не раціонального мислення. Таку функцію вони виконують у мові ЗМІ, політиків тощо. Але в лінгвістичних студіях давно назріла проблема їх термінологічного тлумачення із чіткими визначеннями. Звернення до таких дефініцій у мовознавчих джерелах значно б поглибило теоретичну базу аналізу актуальних проблем сьогодення.

¹ Відгук про доповідь Г.М. Сюти «Мовна свідомість і мовна ідентичність українців: проблеми й парадокси трансформації під час війни».

Цитування: Коць Т.А. (2026). Проблеми мовної свідомості українців у період війни: мовознавчі рефлексії. *Українська мова*, 1 (97), 106—109.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

«Національна ідентичність» — наскрізне поняття в розвідках істориків, філософів, правознавців, соціологів нашого часу. У працях соціолінгвістів «національна ідентичність» є синонімічним відповідником до поняття «мовна ідентичність», «мовна самоідентифікація», які корелюють із термінами *рідна мова, мова повсякденного спілкування* тощо². Про різне тлумачення слова *ідентичність* зауважувала С.Я. Єрмоленко, розрізняючи його загальнономвне значення і визначення в наукових і художніх текстах³. Генеза й сучасне осмислення цього явища свідчать про традицію вживання лексеми в широкому розумінні. Завдання лінгвістів — сформулювати чітке термінологічне визначення, зацентрувавши не так на етнічній, як на мовній самотності, складниками якої є культурно-історична пам'ять, мовно-концептуальні цінності буття у трьох його філософських вимірах: просторі, часі і динамічній трансформації. Цей термін є ключовим в аналізі всіх напрямів лінгвоукраїністики — від мовної структури до правопису.

Крім загострення уваги на важливих для сьогодення наукових термінах та їх інтерпретації, доповідь цінна ще й тим, що порушує не розв'язані, але дуже нагальні проблеми динаміки літературної норми української мови, яка також є свідченням не завжди переконливої і успішної боротьби за національну ідентичність, а нам її сьогодні треба не просто зберегти, а й науково аргументувати, продовжуючи тяглість мовно-культурної пам'яті і посилюючи її досвідом наших днів.

Поняття «мовно-національна ідентичність» постає основним в інтерпретації критеріїв літературної норми, оскільки в умовах цифровізації особливо загрозливими є тенденції глобалізації і спрощеного, а деякою мірою і примітивного підходу до вибору мовних засобів.

Різні виміри в сучасному науковому вживанні має поняття «мовна свідомість». У мовознавстві представлено його соціолінгвістичну і лінгвокультурологічну інтерпретації. У доповіді цей термін актуалізовано передусім у соціолінгвістичному осмисленні. Але вважаю, що дуже перспективним і нагальним є його лінгвокультурологічний аналіз, який розкриває вербалізовані засобами національної мови результати ментальної діяльності, сприйняття та засвоєння інформації в час екзистенційних викликів війни. А це широта лінгвістичного дослідження, що відображає семантикон і прагматикон доби, реалізований у мові за допомогою асоціативно-вербального тезауруса: слів, словосполучень, висловлювань, граматичних та логічних категорій, граматичних та текстотвірних форм тощо. Частково цей вимір мовної свідомості розкрито на прикладі розширення лексичної сполучуваності вузлових понять сьогодення. Вислови *мова — наріжний камінь цілісності і суверенітету, маркер належності до свого; знак політичної зрілості; духовна самооборона, інструмент відновлення політичної суб'єктності, зброя ідентичності, мовний*

² Соколова С. (2022). Білінгвізм в Україні і проблеми національної ідентичності. *Balkanica et Slavia*, 2 (1), 51—72. <https://doi.org/10.30687/BES/2785-3187/2022/01/003> (<https://surl.li/szcnkb>).

³ Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Ганжа А.Ю., Коць Т.А., Сютя Г.М. (2023). *Лінгвософія українських текстів XXI ст.* (с. 34). Київ. <https://surl.li/jjkjew>

націоналізм, мова героїчної нації належать саме нашому часу і значно розширюють словникове тлумачення лексеми *мова*, пор. у словнику 'здатність людини говорити, висловлювати свої думки', або 'сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок'⁴. Такі переважно книжні одиниці стають характерними елементами мовної свідомості суспільства. І це, мабуть, чи не вперше в історії України. Якщо порівнювати з періодом національно-визвольного руху початку ХХ ст., то тоді такі вислови апелювали до мови як до духовної цінності, пор.: *мова — душа народу, без мови не буде нації*.

Аналіз сучасних текстів в аспекті мовної свідомості має безпосередній зв'язок з інтерпретацією основних стилістичних категорій — книжності, розмовності, емоційності, експресивності. Баланс книжності-розмовності майже в усіх стилях втрачається під тиском загальносвітових тенденцій експресивізації, поглиблених у наших реаліях чуттєвим сприйманням війни.

Категорія експресивності, яку в енциклопедії «Українська мова» С.Я. Єрмоленко інтерпретувала як «властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови»⁵, стає провідним інструментом впливу на суспільну свідомість, а почасти й засобом маніпуляцій. Для вираження експресивності дедалі рідше залучають ресурс пестливих слів, яким в енциклопедичній статті відведено особливу увагу. Натомість шкалу оцінності відображають передусім негативнооцінні емоційні засоби. Цієї проблеми Галина Мирославівна не заторкує, але в прикладах політичних виступів засобом експресивності слугують, зокрема, сленгізми (*хайпнути*).

Показовим для мови періоду війни є формування словника високої і низької експресії — свого і чужого, номінацій власних цінностей і назв ворога (*узкоязичні, з російською щЕленою*). Ці засоби також є виявом мовної свідомості сучасного мовця.

Інші виміри має категорія розмовності. Сферою вживання розмовної лексики в енциклопедії «Українська мова» С.Я. Єрмоленко назвала «невимушену, переважно побутову сферу спілкування»⁶. Сьогодні це — також засіб обниження літературного стандарту в мові ЗМІ і навіть у книжних стилях літературної мови, що пов'язано не лише із чуттєвим осмисленням війни, а й відповідає світовим тенденціям цифровізації та демократизації.

Чимало висловів із виступу можна кваліфікувати як гасла нашого часу (*Українська — це модно; Живу своє краще життя українською; Українська мова — антивірус від "руського міра"*), які передають емоційно-раціональне сприймання явищ доби, є мовно-концептуальним обличчям нашого часу і водночас пересторогою до дій і влади, і суспільства. Про це важливо нага-

⁴ *Словник української мови: в 11 т.* (1973). (т. IV, с. 768). Київ: Наукова думка.

⁵ Єрмоленко С.Я. (2007). Експресивність. *Українська мова: Енциклопедія* (с. 170). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана.

⁶ Єрмоленко С.Я. (2007). Розмовна лексика. *Українська мова: Енциклопедія* (с. 560). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана.

дувати і говорити з двох причин: 1) у нас є всі можливості відкрито висловлювати свою думку (якщо порівнювати з іншими історичними періодами національно-визвольних рухів); 2) ми можемо вивчати тексти, ураховуючи повноту культурно-історичного контексту їх творення.

Чи можна вважати комерційні мотиви розширення функціонування української мови такими, що не сприяють утвердженню мовної свідомості? Очевидно, ні. Адже сам факт того, що мова стає інструментом маркетингу — для нас, безумовно, позитивний сигнал, адже він має значно потужніші інструменти реалізації засад мовної політики порівняно з ідеологічними нарративами. Та й щоб досягти високого рівня мовної свідомості, потрібні десятки років, а для нас в умовах війни — це нагальне питання національної безпеки.

Проте код нашої ідентичності такий потужний, що виявляє себе в несподіваних деталях. Галина Мирославівна актуалізувала слова Ю.В. Шевельова: «Мова не є тим, що ми носимо, мов одяжу; вона — те, що носить нас», пор. у Лесі Українки: *Трудно вірить, щоб погану одіж могла носить якась ідея гарна*. Таке асоціативно-образне порівняння було дуже активним у вжитку початку ХХ ст. Один приклад із газети «Буковина» (1916): *Коли б їм сказати, що і найкраса з лиця дівчина, коли вона не мита і розхрістана і в подертих лахах, не буде виглядати гарно, то се вони зрозуміють, але скажи їм, що так само і гарну думку треба одягнути у слова, щоби подобалася, то сего вони чомусь не зрозуміють* (Буковина, 07.01.1916).

Отже, у доповіді Г.М. Сюті порушено чимало актуальних питань лінгвоукраїністики нашого часу, розкрито перспективи напрацювань у галузях термінології, соціолінгвістики, стилістики, етнолінгвістики тощо. Рецензоване дослідження заслуговує на схвалення і його потрібно опублікувати у провідному мовознавчому виданні — журналі «Українська мова».

Відгук отримано 19.01.2026

Відгук схвалено 19.03.2026

Відгук опубліковано 08.04.2026

Tetiana Kots, Doctor of Sciences in Philology, Senior Researcher,
Leading Researcher in the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

PROBLEMS OF LANGUAGE
AWARENESS OF UKRAINIANS DURING
THE WAR: LINGUISTIC REFLECTIONS